

بررسی رابطه انواع دینداری دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت خارج از کشور (دانشجویان کلیه مقاطع دانشگاه علامه طباطبایی)

سعید زارع^۱

سیده حکیمه هاشمی^۲

چکیده

هدف این تحقیق بررسی رابطه انواع دینداری دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت خارج از کشور بوده است. روش تحقیق، پیمایش و جامعه‌آماری، دانشجویان کلیه مقاطع دانشگاه علامه طباطبایی و حجم نمونه ۳۲۱ نفر می‌باشد. روش نمونه‌گیری نیز، نمونه‌گیری طبقه‌ای است. این تحقیق برای سنجش نوع دینداری، از ترکیب نظریه‌های جمعی از صاحب‌نظران بهره برده و انواع دینداری عامیانه، سنتی، متجددانه، سکولار، لائیک و ترکیبی را مناسب جامعه‌آماری یافت. همچنین از تئوری «تفاوت‌ها» و «سرمایه‌بومی» برای تبیین مهاجرت دانشجویان استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد که میزان گرایش دانشجویان به مهاجرت متوسط رو به بالا بوده، به طوری که ۶۷/۸ درصد دارای گرایش متوسط و ۳۰/۶ درصد دارای گرایش بالا بوده‌اند. یافته‌ها بیانگر آن است که بین انواع دینداری دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد.

کلید واژه‌ها: مهاجرت، سرمایه بومی، انواع دینداری، دانشجویان.

^۱. دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی از دانشگاه علامه طباطبایی s.alesamad@gmail.com

^۲. کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی از دانشگاه علامه طباطبایی hashemi713@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۳/۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۵/۱۳

۱. مقدمه

پدیده مهاجرت یکی از مسائل مهم اجتماعی است که جامعه شناسان و محققان مسائل اجتماعی در پی یافتن متغیرهای تاثیرگذار بر آن می باشند. از میان انواع مهاجرت، مهاجرت نخبگان و فرهیختگان، به دلیل اهمیت این قشر از جامعه در رشد و توسعه هر کشور، بسیار اهمیت دارد. کشور ایران دیری است که با پدیده مهاجرت نخبگان مواجه شده است. این پدیده تقریباً از دهه چهل در ایران ظهور یافته و در طول این چند سال فراز و فرود چشم گیری داشته است. ما در سال‌های اخیر، دوباره با موج جدید مهاجرت نخبگان، مواجه بوده ایم.

از طرف دیگر، یکی از ویژگی‌های مهم جامعه ایران، دینی بودن آن است و تقریباً تمام تحقیقات علمی در پیرامون سنجش دینداری در ایران، بر این نکته تأکید دارند. تحقیقاتی که پیرامون سنجش دینداری دانشجویان بوده نیز بالا بودن سطح دینداری آنان را نشان داده است. البته تحقیقاتی که درباره نوع دینداری دانشجویان بوده است، بیانگر آن بود که نوع دینداری آنان، متنوع و گوناگون می باشد. به عبارتی ما با انواع دینداری در میان قشر فرهیخته و نخبه کشور روبرو هستیم. مساله ما آن است که آیا این تنوع دینداری نخبگان و دانشجویان بر نگرش آنان به مهاجرت خارج از کشور، تاثیرگذار بوده است؟ نظریات انواع دینداری و مهاجرت نخبگان به تاثیر دینداری بر گرایش به مهاجرت اشاراتی دارند. این تحقیق در پی آنست که تأثیر انواع دینداری دانشجویان ایران، بر گرایش آنان به مهاجرت را بررسی کند.

۲. ضرورت تحقیق

اهمیت و ضرورت این تحقیق بر این اساس است که بررسی تاثیر متغیر فرهنگی اجتماعی بر گرایش دانشجویان به مهاجرت که هم به لحاظ شناختی و هم کاربردی، از اهمیت بالایی برخوردار است مورد مطالعه قرار می گیرد. از لحاظ شناختی، رابطه بین دینداری به عنوان سرمایه بومی و گرایش به مهاجرت کمتر مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته، پس می تواند در شناخت بیشتر آن ما را یاری کند. ضرورت کاربردی این تحقیق از آنجا حاصل می شود که اگر وجود رابطه‌ای معنادار میان نوع دینداری و گرایش به مهاجرت در بین افراد تحصیل کرده اثبات گردد، با گنجاندن برنامه‌هایی خاص در دستور کار سازمانهای ذیربط با توجه به

نوع دینداری و گرایش متفاوت هر نوع دینداری به مهاجرت، اقدامات مقتضی صورت گیرد. از آنجا که نخبگان علمی و فکری هر جامعه، عامل اصلی توسعه و محرک واقعی تمام تحولات سازنده محسوب شده و مسیر اصلی و حرکت واقعی جامعه را ترسیم می‌کنند برنامه ریزی غیر علمی برای این نیروها موجبات اختلال در شکوفایی و توسعه کشور را فراهم می‌سازد، ضرورت دارد تا این پدیده به دقت مطالعه و بررسی گردد و سیاست های متناسب برای کنترل و هدایت اتخاذ شود.

۳. طرح مساله و سوالات تحقیق

کشور ایران دیری است که با پدیده مهاجرت نخبگان مواجه است. در تاملی دیرینه شناختی اگرچه نمی‌توان آغازی را برای این پدیده به ثبت رساند، اما می‌توان گفت که این پدیده تقریباً از دهه چهل در ایران ظهور و روز به روز گسترش یافته و در دهه اول انقلاب اسلامی، کاهشی محسوس در روند آن حاصل شده است و در سال‌های اخیر، دوباره بارور و شکوفا شده و موج جدید و توفنده‌ای را در این عرصه موجب گردیده است (جعفری معطر، ۱۳۸۷: ۱۴-۱۳).

یکی از ویژگی‌های مهم جامعه ایران، دینی بودن آن است. تقریباً تمام تحقیقات علمی در پیرامون سنجش دینداری در ایران، بر این نکته تأکید دارند (رجب‌زاده، ۱۳۷۹؛ نیک‌پی، ۱۳۸۲؛ سراج‌زاده، ۱۳۸۳؛ میرسندسی، ۱۳۸۳؛ توسلی، ۱۳۸۵؛ شایگان، ۱۳۸۶؛ زارع، ۱۳۹۱). با این حال، تحلیل‌های نظری بیانگر آن است که در جوامع در حال گذر، دینداری یکی از متغیرهای اجتماعی است که دستخوش تحولات گسترده‌ای می‌شود (دورکیم، ۱۳۸۳). دینداری در جامعه ایران هم از این تحول مستثنی نیست. برگر این تغییرات را نخستین‌بار در مهم‌ترین نهادهای حامل مدرنیته دنبال می‌کند و دانشگاه که کارکرد تولید علم و فناوری را در جامعه برعهده دارد، به زعم وی، یکی از حاملان مدرنیته محسوب می‌شود. بنابراین می‌توان دانشجویان را یکی از حاملان آگاهی مدرن در جوامع در حال توسعه در نظر گرفت که بیشترین تأثیر را از آن می‌پذیرند (زارع، ۱۳۹۱: ۸). این بدین معنا نیست که با رواج آگاهی مدرن در بین دانشجویان ضرورتاً از سطح دینداری آنها کاسته می‌شود، اما به احتمال زیاد نوع نگرش آنها به دین و گرایش‌ات دینی آنها تغییر می‌کند» (توسلی، ۱۳۸۵). لذا مشاهده می‌کنیم که در نظریه برخی از نظریه‌پردازان و پژوهش بعضی از متفکران، بر

سبک‌های دینداری و گوناگونی آن در واقعیت اجتماعی، تأکید شده است (وبر، ۱۳۸۹؛ بینگر، ۱۹۷۰؛ مک‌گوایر، ۱۹۹۷؛ فورست، ۱۳۹۰؛ سروش، ۱۳۷۸؛ نیک‌پی، ۱۳۸۴). همچنین، در تحقیقات و مطالعاتی که در مورد دینداری دانشجویان ایرانی صورت گرفته، به همین امر اشاره شده است (رجب‌زاده، ۱۳۷۹؛ میرسندسی، ۱۳۸۳؛ توسلی، ۱۳۸۵؛ شایگان، ۱۳۸۶؛ زارع، ۱۳۹۱). بنابر نتایج این تحقیقات می‌توان گفت که دانشجویان، نه تنها از نظر سطح دینداری با یکدیگر متفاوتند بلکه از نظر نوع دینداری نیز، متنوع و گوناگونند و ما در این تحقیق بدنبال آنیم که تأثیر انواع دینداری بر گرایش دانشجویان به مهاجرت را بررسی کنیم. براساس بررسی‌های بعمل آمده در کمیسیون مشورتی شورای عالی انقلاب فرهنگی، آمارهای موجود وضعیتی این شرح را ترسیم می‌کند: طبق آمارهای سرشماری سال ۱۹۹۰ آمریکا حدود ۲۲۰ هزار نفر خود را ایرانی‌الاصل معرفی کرده‌اند که حدود ۷۷ درصد آنها تحصیلات دانشگاهی داشته‌اند (پورسلطان، ۱۳۷۴: ۱۶-۱۲). براساس آمار سازمان ملل در سال ۱۹۹۳، حدود ۲۴۰ هزار نفر ایرانی دارای تحصیلات عالی در آمریکا زندگی می‌کنند (جعفری‌معطر، ۱۳۸۷: ۱۵). از حدود صد هزار نفر ایرانی مقیم در آلمان و صد هزار نفر دیگر در فرانسه، حدود ۶۰ درصد آنها دارای تحصیلات عالی می‌باشند (موسوی زارع، ۱۳۷۸: ۷۶). از طرف دیگر، مهاجرت‌ها زمینه لازم را برای تغییرات فرهنگی، اجتماعی پدید می‌آورند. بر اساس یافته‌های توسلی (۱۳۸۰) مهاجرت در نوع دینداری و شدت و ضعف آن در اروپا، ژاپن و آمریکا تأثیر گذاشته و آن‌ها را کم‌رنگ‌تر و حتی گاهی سبب تغییر دین در نزد افراد شده است. پرسش ما در این تحقیق دقیقاً نقطه مقابل این مطلب است یعنی آیا نوع دینداری بر گرایش دانشجویان به مهاجرت تأثیرگذار است.

تحقیقات و مطالعات زیادی در زمینه علل و عوامل گرایش افراد تحصیل کرده به مهاجرت از کشور انجام گرفته است که این تحقیقات برای روشن ساختن ابعاد مختلف این پدیده کافی نبوده و بر همین اساس در این تحقیق سعی بر آن شد تا از منظر جدید به مسأله مهاجرت نگاه و نقش تسهیل‌کننده و بازدارنده متغیر نوع دینداری در امر مهاجرت نخبگان و دانشجویان را مورد بررسی قرار دهد و دریابد که آیا نوع دینداری دانشجویان بر گرایش آنها به مهاجرت، تأثیرگذار است؟ چه رابطه‌ای بین انواع دینداری و گرایش دانشجویان به مهاجرت وجود دارد؟

۴. پیشینه تحقیق

بررسی رابطه انواع دینداری دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت خارج از کشور، با متغیرهایی چون دینداری، انواع دینداری، مهاجرت نخبگان و دانشجویان مرتبط است. تحقیقات مختلفی در پیرامون هر یک از این موضوعات صورت گرفته است، اما پژوهشی که به این دو متغیر توأمان پرداخته باشد بسیار کم و محدود می باشد. در ذیل به برخی از آن تحقیقات که در ایران و کشورهای دیگر صورت گرفته است می پردازیم. لازم به ذکر است که در هیچ یک از این تحقیقات، رابطه این دو متغیر، بررسی نشده است.

مایرز (Myers) در سال ۲۰۰۰ تحقیقی را با نام «تأثیر مشمولیت دینی بر مهاجرت» در سطح ملی انجام داده است. نتایج نشان می دهد که عضویت و مشارکت در سازمان های دینی بر مهاجرت به خارج از کشور تأثیر می گذارد.

جوهری و سراج زاده (۱۳۸۰) در تحقیقی تحت عنوان «عوامل موثر بر گرایش دانشجویان به مهاجرت خارج از کشور» یک نمونه ۱۵۲۲ نفری از دانشجویان دانشگاه های ایران و با روش تحلیل ثانویه به بررسی پرداخته اند. نتایج این تحقیق نشان داد ۵۹/۵ درصد از دانشجویان در سطح متوسط و ۱۷/۵ درصد زیاد، گرایش به مهاجرت از کشور دارند و فقط ۲۳ درصد از آنها در صدد مهاجرت نیستند. نقش دو متغیر «پایبندی به جامعه ملی» و «دینداری» به عنوان عوامل بازدارنده و «نگرش انتقادی نسبت به شرایط کنونی و آتی جامعه» به عنوان عوامل ترغیب کننده گرایش به مهاجرت، از نظر آماری مورد تأیید قرار گرفت.

طیبه هوشنگی در نتیجه تحقیق «بررسی رابطه انواع دینداری و ابعاد نظام شخصیت در شهر قم» آورده است: پنج نوع دینداری شامل دینداری معیشتی، دینداری اقتداری، دینداری مردم گرا، دینداری معنویت گرا و دینداری شناخت گرا و شش بعد شخصیت شناسایی شدند. آنچه از نتایج حاصل از این تحقیق به دست آمد این بود که گرچه میزان هر نوع دینداری متأثر از بعد هم سنخ آن در نظام شخصیت است اما این رابطه در خصوص بعد غالب این دو متغیر معنادار نیست. بدلیل این که با افزایش خصیصه های شخصیتی در هر بعد، نوع خاصی از دینداری در فرد بیشتر ظهور می یابد اما بعد غالب دینداری ها و ابعاد غالب شخصیت بر یک منوال نیست. یعنی در نمونه مورد نظر برخی دینداری ها میانگین نمره

بالایی دارند در صورتی که بعد غالب شخصیت در جامعه چیز دیگری است (هوشنگی، ۱۳۸۶: ۱۸۰).

مجید موحد و صغری نیازی، در سال ۱۳۸۷، در مقاله خود تحت عنوان «رابطه میان گرایش دانشجویان دختر به مهاجرت خارج از کشور با ویژگی‌های فرهنگی آنان»، به این نتیجه رسیدند که، متغیرهای احساس تعلق به وطن، بعد پیامدی دینداری، نگرش نسبت به جایگاه علم و پژوهش در ایران با گرایش به مهاجرت دارای رابطه معنادار هستند و ۵۶ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نموده‌اند.

غلامرضا جعفری‌نیا و محمد بذرافشان در سال ۱۳۹۰، در مقاله‌ای تحت عنوان: «بررسی نقش عوامل فرهنگی در رضایت‌مندی از مهاجرت مطالعه موردی شهر ایلام» به این نتیجه رسیدند که، متغیر وابسته مستقیماً تحت تاثیر متغیرهای فرهنگ‌پذیری در مقصد، گرایش‌های مذهبی، شبکه‌های اجتماعی، تحصیلات، امکانات آموزشی، امکانات بهداشتی، رفتار مردم در مقصد، مدت اقامت و جنسیت قرار گرفته است و در مجموع این متغیرها توانسته‌اند مقدار ۵۶ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند.

۵. روش تحقیق

در این تحقیق از روش پیمایش استفاده شد. تحقیق پیمایش بهترین روش موجود برای آن دسته از پژوهندگان اجتماعی است که علاقه‌مند به جمع‌آوری داده‌های اصلی برای توصیف جمعیت‌های بسیار بزرگی هستند که نمی‌توان به طور مستقیم آنها را مشاهده کرد با نمونه‌گیری احتمالی دقیق می‌توان گروهی از پاسخ‌گویان را فراهم آورد که ویژگی‌های آنان منعکس‌کننده ویژگی‌های جمعیت بزرگتر باشد و پرسشنامه‌های استاندارد شده دقیق داده‌هایی را بدست می‌دهند که با داده‌هایی که از همه پاسخ‌گویان بدست می‌آیند شباهت دارند. همچنین پیمایش‌ها وسیله بسیار خوبی برای سنجش نگرش‌ها و جهت‌گیری‌ها در جمعیت‌های بزرگ هستند (ببی، ۱۳۹۰: ۵۵۲-۵۵۱). ویژگی‌های بارز پیمایش عبارت است از شیوه گردآوری داده‌ها و روش تحلیل آنهاست (دِ واس، ۱۳۷۶: ۱۳).

در این راستا با توجه به واحد تحلیل که فرد است و حجم نمونه آماری، از ابزار پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق دانشجویان

دانشگاه علامه طباطبایی می‌باشد که بر اساس آمار سال ۹۲-۱۳۹۱ تعداد ۱۷۰۰۰ نفر مشغول به تحصیل بودند. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه به دست آمده و با در نظر گرفتن اطمینان ۳۲۱ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. تکنیک گردآوری داده‌ها، نمونه‌گیری طبقه‌ای بود.

۶. ملاحظات نظری

در نظریه تفاوت‌ها به این نکته اشاره شده است که گاهی رهایی از تعصبات و آزادی مذهبی یا سیاسی سبب مهاجرت می‌شود (Encarta, 2008: 9؛ به نقل از: قاسمی و قربانیان، ۱۳۸۹: ۱۹۷). از طرف دیگر فرهنگ خانواده هم می‌تواند عامل مهمی در انتخاب مقصد مهاجرت باشد، چنان‌که مورمون‌ها در انتخاب مقصد مهاجرت به این نکته توجه داشتند (kontuly, 1955: 79) فوکوداپار در این باره می‌گوید برخی مهاجرین دوست دارند که هویت فرهنگی آنان حفظ شود و حاضر به از دست دادن این هویت نیستند و سعی در حفظ رابطه خود با فرهنگ اصلی دارند و در این راه برای مشخص کردن تفاوت‌ها دست به مبارزه می‌زنند. مهاجرت در باورهای فرد مهاجر تأثیرگذار است و یکی از این باورها نیز عقاید دینی است. به طوری که در بسیاری از موارد فرد در انتخاب مقصد مهاجرت، به جز فرصت‌های خاص، به آزادی عمل با فرهنگ و درجه تعصب منطقه مورد نظر توجه دارد. چنان‌که در نظریه تفاوت‌ها نیز به این امر اشاره شد، مثلاً فردی که در عقاید مذهبی تعصب خاصی دارد، ترجیح می‌دهد به منطقه‌ای مهاجرت کند که عقاید او در آن جامعه مقبول بوده و رعایت گردد. چرا که می‌داند این مهاجرت در عین فوایدی که برای او دارد بر روی افراد خانواده و وضعیت دینداری‌شان نیز تأثیرگذار است، که از نظر شخص مهاجر ممکن است مثبت یا منفی باشد و با توجه به این امر مبادرت به مهاجرت خواهد کرد. این امر در مورد فردی که تعصب مذهبی ندارد بالعکس عمل می‌کند. لذا می‌توان بر اساس دیدگاه‌های فوق‌الذکر به این نتیجه رسید که مهاجرت بر روی بسیاری از ابعاد زندگی فرد مهاجر تأثیرگذار است، یکی از این ابعاد نیز باورها و اعتقادات دینی است که می‌تواند از عوامل مهم در تصمیم‌گیری فرد مهاجر برای مهاجرت باشد (قاسمی، ۱۳۸۹: ۲۰۳-۲۰۰).

دا وانزو در نظریه سرمایه بومی بر این عقیده است که مجموعه‌ای از کالاها و اموال وجود دارند که بعد از مهاجرت امکان حفظ یا دسترسی به آنها ممکن نیست و آنها را سرمایه بومی می‌نامد (DaVanzo, 1981). سرمایه‌های بومی در منطقه مادر دارای بیشترین ارزشمندی بوده، انتقال و یافتن جایگزین برای آنها در کشور و منطقه‌ای دیگر امری بسیار دشوار و یا حتی محال است. بر این اساس دا وانزو معتقد است دین نیز نوعی سرمایه بومی است که جابجایی و مهاجرت افراد انتقال آن را به کشور مقصد دشوار می‌سازد. هرچند ممکن است در کشور جدید بافت دینی مشابهی شکل گیرد اما جایگزین کردن آن در آنجا کاری مشکل و زمان‌بر است. این موضوع به ویژه برای کسانی که بهره بیشتری از دین دارند از اهمیت قابل توجهی برخوردار است به طوری که توانایی آنها را برای حفظ دین و عمل به آن کاهش می‌دهد. همچنین از سویی دیگر مشارکت در سازمانهای دینی شبکه‌هایی اجتماعی به وجود می‌آورد که صمیمیت و ارتباط نزدیک ویژگی بارز آن است. اعضای این شبکه‌ها با حضور در آنها علاوه بر اینکه باورها و مناسک دینی خود را تقویت می‌نمایند همچنین حمایت‌های اجتماعی متعددی را دریافت می‌کنند. بدین ترتیب دا وانزو بر این باور است که مهاجرت نه فقط افراد را از مکان عبادت خود جدا می‌سازد بلکه موجب جدایی اعضا از شبکه‌های اجتماعی شکل گرفته در بافت دینی و در نتیجه از دست دادن حمایت‌های فراوان آنها از اعضا خواهد شد (Myers, 2000: 768). بنابراین تصمیم و تمایل به مهاجرت با میزان پایبندی دینی افراد رابطه دارد بدین معنا که افرادی که از میزان دینداری بیشتری برخوردارند کمتر تمایل و گرایش به مهاجرت و جابجایی دارند بدین ترتیب با توجه به نظریه دا وانزو می‌توان چنین اظهار داشت که فرهنگ نیز خاصیتی بومی دارد چرا که انتقال آن به کشوری غیر از کشور مادر و نیز یافتن جایگزینی برای آن در کشور جدید امری بسیار دشوار و یا حتی محال است. بنابراین افرادی که به فرهنگ ملی خود دلبستگی و تعلق بیشتری دارند کمتر تمایل به ترک این تعلقات و جدایی از ارزش‌های فرهنگی خود دارند، به عبارت دیگر با توجه به ویژگی بومی بودن فرهنگ، هرچه بهره افراد از این سرمایه بومی بیشتر باشد از آنجایی که احتمال یافتن بافت فرهنگی موجود، در کشور جدید بسیار ناچیز و یا حتی غیر ممکن است، گرایش کمتری به ترک وطن و فرهنگ خود دارند (موحد و نیازی، ۱۳۸۷: ۳۹-۳۷).

پیتر برگر با ارائه نظریه سکولارزدایی (Desecularization) در اواخر دهه نود، به رد نظریه سکولاریزاسیون می‌پردازد. او معتقد بود که در جوامع سنتی، همه فرآیندهای

نهادی در جامعه و همه تجربیات افراد، نمادها و باورهای دینی را تأیید می‌کردند. اما به سبب کثرت زیست‌جهان‌ها، تقسیم‌کار و تخصصی‌شدن امور و مدرن‌شدن عرصه‌های زندگی و حوزه‌های آگاهی بشر در جامعه مدرن وظیفه قدیمی دین مورد تهدید جدی قرار گرفته است (برگر، ۱۳۸۱: ۷۳). در این وضعیت، فرد با دنیایی مواجه می‌شود که در آن، نمادها و تعاریف دینی دگرگون و حتی گاهی انکار شده‌اند. این روند به «کاهش نفوذ دین» در جامعه منجر می‌شود. این همان نظریه سکولاریزاسیون برگر است که مضمون آن این است که بین مدرنیزاسیون و سکولاریزاسیون پیوندی ذاتی وجود دارد، بدین معنا که اولی لزوماً منجر به دومی می‌شود. او می‌گوید: غرب مدرن افراد زیادی را به بار می‌آورد که به جهان و زندگی خود بدون تمسک به تفسیر مذهبی می‌نگرند (برگر، ۱۹۶۷: ۱۰۸-۱۰۷؛ به نقل از: نایی، ۱۳۸۵). به عبارت دیگر: در عصر جدید بر اساس آموزه‌های مدرنیته دین در قلمرو زندگی خصوصی جای می‌گیرد و فردی شدن و «فردگرایی» مطرح می‌شود. این نوع دین خصوصی شده، گرچه ممکن است برای افرادی که آن را انتخاب می‌کنند، جنبه‌ای واقعی داشته باشد، اما دیگر قادر نیست نقش پیشین خود (ساختن جهان مشترک) را ایفا کند. نتیجه این چرخش، کثرت‌گرایی و غیردینی شدن است. این کثرت‌گرایی باعث می‌شود که برخلاف گذشته، ادیان نتوانند از افراد جامعه وفاداری محض طلب کنند و تبعیت و پیروی کردن به «امری داوطلبانه» و اختیاری تبدیل می‌شود. در نتیجه، سنت دینی که در گذشته خود را به طرزی آمرانه تحمیل می‌کرد، اکنون مجبور است برای خود بازاریابی کند. به عبارت دیگر، محصولات و متاع دین باید به مشتریانی «عرضه» شود که دیگر به نحو ناگزیر «متقاضی» آن نیستند (برگر، ۱۳۶۵: ۶۸). در بازار بحث انتخاب مطرح می‌شود. با ورود عنصر «ترجیح» و انتخاب در حوزه دین، در عرصه عمومی جامعه، تفاسیر مختلفی از دین ظهور می‌یابند، «بازار دین» رونق می‌گیرد و در سطح آگاهی ذهنی افراد، «سبک‌های دینداری» پدید می‌آید (برگر، ۱۳۸۱: ۸۸). از این نظریه برگر ما تنوع و گوناگونی دینداری دانشجویان را استخراج کردیم.

نیک‌پی نیز در تحقیقی که به اتفاق همکاران در سال ۱۳۸۲ به روش کیفی در سه شهر تهران، قم و قزوین انجام داد، می‌گوید: دینداری یک پدیده ویژه فرد است و از تجربه دینی افراد تشکیل شده است. در تجربه دینی چهار عنصر باید جمع باشد تا فرد دیندار شناخته شود: اعتقاد به یک جزم دینی پایه و اصول دینی وجود داشته باشد؛ ایمان به اعتقاد با یک شخص بنیانگذار وجود داشته باشد؛ باید اشکال فردی و جمعی نیایش وجود داشته باشد.

او در نتیجه این تحقیق به هشت نوع دینداری در گرایش‌های جوانان، دست یافت: ۱. ضد دینداری؛ (این نوع دینداری در اقلیت است). ۲. غیر دینداری؛ (این نوع دینداری نیز در اقلیت است). ۳. دینداری عوام؛ جوانانی که به یکسری دگم‌های دینی اعتقاد داشتند. تکالیف دینی را انجام نمی‌دادند ولی در مراسم و شعائر دینی مانند عاشورا، شرکت می‌کردند. ۴. دینداری ابزاری؛ جوانانی که اعتقادی به دین نداشتند ولی از دین برای مقاصد سیاسی و اجتماعی خود استفاده می‌کردند. ۵. دینداری ترکیبی نوین؛ دینداری که ترکیبی است از بعضی از اصول شیعه به همراه بعضی اصول بودیسم. ۶. دینداری الاهیاتی، فقهی و شریعتمدارانه؛ در این نوع دینداری دین و شریعت مبنا است. بعبارتی، اگر تضادهایی بین احکام دینی و پدیده‌های اجتماعی به وجود آید، این نوع دیندار به نفع شریعت و احکام دینی کنار می‌کشد. ۷. دینداری سکولار؛ این نوع دینداری به دو قسمت تقسیم می‌شود: الف) دینداری ترکیبی حداکثری؛ اصول نوین را با اسلام به همراه اندیشه جامعه‌شناسی ترکیب می‌کند و همه پدیده‌ها را در یک قالب می‌ریزد. ب) دینداری ترکیبی حداقلی؛ دینداری که دین خود را از اسلام با ایده‌های جدید و بیشتر اندیشه‌های لیبرالی ترکیب نموده و دین را بر همه اجزای زندگی حاکم نمی‌داند. ۸. دینداری لائیک؛ در این نوع دینداری نیز دو گرایش وجود دارد: الف) جدایی دین از سیاست (نوع نگاه فرانسوی)؛ دین را فارغ از مسائل اجتماعی، امری شخصی و فردی می‌پندارد. ب) جدایی دین از حکومت (نوع نگاه احزاب دموکرات مسیحی)؛ در این نوع دینداری اعتقاد بر این است که دین نباید از اجتماع جدا باشد ولی نباید منبع مشروعیت حکومت باشد. دین یک امر فردی است و مشروعیت حکومت در خرد جمعی است.

نیک‌پی در نتیجه‌گیری این پژوهش می‌گوید: ما با جوانانی روبه‌رو هستیم که بیش از پیش سکولار هستند و باید بدانیم که سکولار به معنای ضد دین (غیر دینی) نیست بلکه خیلی از سکولارها مؤمن و دیندارند، یعنی از لحاظ سنتی در حال گذار به سوی جامعه مدرن هستند. دیگر جوانان امر دینی را با امر اجتماعی یکسان نمی‌دانند و ما با تنوع دینی و تکثر فهم دینی در جوانان روبه‌رو هستیم که برای درک فهم دین به نهادهای دینی، روحانیت، روشنفکران دینی و ادبیات غیر دینی رجوع می‌کنند (نیک‌پی، ۱۳۸۴).

همچنین در برخی از پژوهش‌های ایرانی، تقسیم‌بندی‌های دیگری از انواع دینداری صورت گرفته است (رجب‌زاده، ۱۳۷۹؛ میرسنده‌سی، ۱۳۸۳؛ شایگان، ۱۳۸۶؛ هوشنگی، ۱۳۸۶؛ زارع، ۱۳۹۱) که به دلیل اختصار، از بیان سنخ‌شناسی آن موارد، امتناع می‌شود. در

این تحقیق، از ترکیب نظریات انواع دینداری وبر، نیکپی و ملکیان استفاده شد و در نهایت به پنج نوع دینداری (عامیانه، سنتی، متجددانه، سکولار، لائیک) رسیدیم.

۷. فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های این تحقیق عبارتند از:

۱. در بین دانشجویان، انواع گوناگون دینداری وجود دارد.
۲. در بین دانشجویان، گرایش‌های گوناگونی به مهاجرت وجود دارد.
۳. بین میزان تحصیلات (مقطع تحصیلی) دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد.
۴. بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد.
۵. بین نوع دینداری عامیانه دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، طوری که افرادی که دینداری عامیانه دارند گرایش کمتری به مهاجرت دارند.
۶. بین نوع دینداری سنتی دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، طوری که افرادی که دینداری سنتی دارند گرایش کمتری به مهاجرت دارند.
۷. بین نوع دینداری متجددانه دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، طوری که افرادی که دینداری متجددانه دارند گرایش بیشتری به مهاجرت دارند.
۸. بین نوع دینداری سکولار دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، طوری که افرادی که دینداری سکولار دارند گرایش بیشتری به مهاجرت دارند.
۹. بین نوع دینداری لائیک دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، طوری که افرادی که دینداری لائیک دارند گرایش بیشتری به مهاجرت دارند.

۸. تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم و متغیرها

متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش به ترتیب زیر تعریف و اندازه‌گیری شده‌اند:

۸-۱. گرایش به مهاجرت

مهاجرت در مفهوم عام یعنی ترک سرزمین اصلی و ساکن شدن در سرزمین دیگر به طور دایم یا موقت (بهنام، ۱۳۵۴: ۱۲۶). در پژوهش حاضر متغیر وابسته گرایش به مهاجرت می‌باشد، هر چند گرایش عاملی ذهنی است اما دارای تأثیری عینی و واقعی است، بنابراین جامعه‌شناسان از طریق سنجش گرایش اعضای جامعه به توصیف و پیش بینی رفتار آنها می‌پردازند. از آن جا که تعداد قابل توجهی از دانشجویان در آینده به نیروی متخصص و ماهر تبدیل خواهند شد، گرایش دانشجویان به خروج از کشور را با تسامح می‌توان در چارچوب مفهومی مهاجرت نخبگان قلمداد کرد. که در آن منظور از گرایش آمادگی فکری، عاطفی و رفتاری برای انجام یک کار است (بارون، ۱۹۹۷: ۱۱۲؛ به نقل از جواهری و سراج زاده، ۱۳۸۴: ۵۹). معرف‌هایی که برای سنجش این متغیر به کار گرفته می‌شود رفتارهای عینی قابل مشاهده است.

برای سنجش این متغیر، گویه‌هایی در پرسشنامه قرار گرفته‌اند که نظر و حالت ذهنی فرد نسبت به موضوع را می‌سنجد. این گویه‌ها در مطالعه حاضر گرایش به مهاجرت را در نوعی مقیاس پنج رتبه‌ای مورد بررسی قرار می‌دهند. از این رو، می‌توان معانی زیر را در سنجش آن، به کار گرفت: داشتن احساس مثبت نسبت به مهاجرت؛ داشتن اشتغال فکری به مهاجرت؛ داشتن تمایل درونی برای مهاجرت؛ داشتن تصمیم قاطعانه برای مهاجرت؛ تحمل هرگونه سختی و ناملایمات برای مهاجرت. همچنین از آنجا که دانشجویان مورد مطالعه این تحقیق، در زمان تحقیق در آستانه تصمیم‌گیری برای اقدام به مهاجرت نبوده‌اند، موضوع گرایش به مهاجرت با عطف به شرایط آتی بررسی شده است. در واقع گرایش افراد بر اساس انگیزه آن‌ها اندازه‌گیری شده است. گرایش به مهاجرت با این پرسش که «اگر پس از فراغت از تحصیل امکان اشتغال و اقامت در کشور دیگری برایتان پیش بیاید، چه تصمیمی خواهید گرفت؟»، ارزیابی شده است.

۸-۲. دینداری عامیانه^۳

این نوع دینداری، گوهر دین را در فقه و ایدئولوژی می‌بیند. به عبارتی دغدغه‌های این نوع دینداری بیشتر به مناسک و اعتقادات دینی است و می‌توان گفت تمرکز و اعتقاد این نوع

^۳. Popular Religious

دینداران به یکسری دگم‌های دینی است بی‌آنکه به ارزش‌های دینی توجه نمایند (نیک‌پی، ۱۳۸۲).

شاخص‌های این نوع دینداری بدین قرارند: ۱. اعتقاد به خرافات و امور موهوم؛ ۲. موروثی بودن پذیرش دین؛ ۳. توجه ویژه به مراسم و شعائر عامه‌پسند؛ ۴. دوری از عقلانیت؛ ۵. استخراج عقاید دینی از میان رفتار توده‌ها و عدم توجه به متون دینی.

۸-۳. دینداری سنتی (شریعتمدارانه)

در این نوع دینداری، دین و شریعت مبنا است. یعنی اگر تضادهایی بین احکام دینی و پدیده‌های اجتماعی به وجود آید، دینداران به نفع شریعت و احکام دینی حکم می‌کنند. در این نوع دینداری، فقه «تئوری واقعی و کامل اداره انسان و اجتماع از گهواره تا گور است». فقه جامع قوانین سعادت دنیا و عقبی است و تمامی قوانین یک زندگی عادلانه و کامل در فقه وجود دارد. در این قرائت، حکومت دینی، یعنی حکومت احکام فقهی. هیچ مسأله سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و... وجود ندارد که «حکم» آن در فقه روشن نباشد. قرآن مجید و سنت شامل همه دستورات و احکامی است که بشر برای سعادت و کمال خود احتیاج دارد... تمام آنچه ملت احتیاج دارد، در کتاب و سنت وجود دارد، در این شکی نیست (آیت‌الله خمینی، ۱۳۶۱: ۲۱).

شاخص‌های این نوع دینداری بدین قرارند: ۱. حکومت اسلامی، یعنی حکومت احکام فقهی؛ ۲. ارزش عقل استدلالگر، فقط در جهت کشف و استخراج حقایق از دل کتاب و سنت است؛ ۳. با تکثرگروی (پلورالیسم) دینی مخالف‌اند؛ ۴. معتقد به دینداری با واسطه (روحانیت) هستند؛ ۵. دین را فقط برآورنده نیازهای معنوی می‌بینند.

۸-۴. دینداری متجددانه

می‌توان گفت که دینداران تجددگرا کسانی هستند که به کتاب و سنت با دید تجددگرایانه می‌نگرند و بدین لحاظ به آنها می‌توان نواندیش دینی گفت (ملکیان، ۱۳۸۵: ۳۹۶). در نواندیشی دینی، کشف حقیقت، از درون متون مقدس دینی و مذهبی صورت می‌گیرد؛ آن هم با رویکرد تجددگرایانه (ملکیان، ۱۳۸۵: ۳۹۸). دینداران متجدد در راه کشف حقیقت از عقل و یافته‌های بشری استفاده می‌کنند و عقل استدلالگر را نه فقط ابزار کشف و استخراج حقایق کتاب و سنت می‌دانند، بلکه منبعی در کنار دو منبع کتاب و سنت می‌انگارند. از این مهم‌تر، درصددند که برای اثبات حجیت و واقع‌نمایی کتاب و سنت نیز از عقل استمداد

کنند. از این گذشته، حتی می‌خواهند که با یافتن اغراض و غایات احکام و تعالیم دینی و مذهبی التزام به آنها را نیز از سلف تبعید خارج کنند و امری عقلایی جلوه دهند و به محض اینکه اندک تعارضی میان ظواهر آیات و روایات با یافته‌های عقلی احساس کنند آیات و روایات را از ظاهرشان عدول می‌دهند و به تأویلشان دست می‌یازند و از این جهت، عقل‌گرا و تا آنجا که مقدور است، آزاداندیش و تبعیدگزینند (ملکیان، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

شاخص‌های این نوع دینداری بدین قرارند: ۱. توجه به عقلانیت و یافته‌های بشری در توجیه دین و دینداری؛ ۲. بی‌زاری از خشونت دینی و قهر و اجبار در دین و اعتقاد به مدارا و تساهل در دین؛ ۳. باور به اینکه دین اداره جامعه را به عقل و تجربه بشری واگذار کرده است؛ ۴. تأکید بر روح پیام اسلام، نه بر ظواهر آن؛ ۵. از تمدن غرب متجدد و، در بسیاری از مواضع، از فرهنگ آن نیز دفاع می‌کنند و این تمدن و فرهنگ را در برآوردن نیازهای دنیوی مادی که دین متکفل آنها نیست، موفق می‌بینند.

۸-۵. دینداری سکولار

مسلمانانی که در پی تفکیک دین از سیاست و دیگر حوزه‌های زندگی عمومی هستند، سکولار خوانده می‌شوند (شپرد، ۱۹۸۷: ۳۰۹). نیک‌پی نیز دینداری سکولار را نوعی دینداری می‌داند که شخص درک خود از دین را با ایده‌های جدید و بیشتر اندیشه‌های لیبرالی ترکیب می‌نماید و دین را بر همه اجزای زندگی حاکم نمی‌داند (نیک‌پی، ۱۳۸۲).

شاخص‌های این نوع دینداری بدین قرارند: ۱. اعتقاد به تفکیک دین از سیاست؛ ۲. ترکیب دین با ایده‌های جدید مدرنیته و اندیشه‌های لیبرالی؛ ۳. عقل استدلال‌گر را ابزار مستقل شناخت می‌دانند؛ ۴. در حوزه عمومی احکام شریعت را قابل اجرا نمی‌دانند؛ ۵. به حکومت غیردینی معتقداند؛ ۶. اعتقاد به تکثرگرایی دینی؛ ۷. تمدن و فرهنگ را در برآوردن نیازهای دنیوی مادی که دین متکفل آنها نیست، موفق می‌بینند؛ ۸. اهل تساهل و تسامح‌اند؛ ۹. تدین را بیش و پیش از هر چیز در اخلاقی زیستن می‌بینند، آن هم اخلاقی این جهانی، انسان‌گرایانه و احساساتی؛ ۱۰. اعتراض به اقتدار روحانیت بر دین و دینداری، و خواهان ارائه تفسیرهای مطابق نظر و رأی خود از دین.

۸-۶. دینداری لائیک (لائسیسته)

دینداری لائیک، دینداری کسانی که معتقد به جدایی جامعه مدنی و دولت (حاکمیت) هستند و خواهان آنند که دین از حاکمیت سیاسی خارج شود و دولت از هیچ دینی پیروی

نکند (رهايش حاکمیت و بخش عمومی از قیومیت و مرجعیت دین) (وثیق، ۱۳۸۷). این نوع دینداران معتقدند که حاکمیت باید در تمام جنبه‌های زندگی اجتماعی افراد براساس ایده جامعه مدنی عمل کند. یعنی جامعه برخوردار از همه آزادی‌ها بوده و دین، هیچ قدرت سیاسی‌ای در عرصه عمومی اعمال نکند.

شاخص‌های این نوع دینداری بدین قرارند: ۱. اعتقاد به جدایی دولت (حاکمیت) از دین و کلیسا (هم دولت کاملاً مستقل از دین است و هم دین از دولت)؛ ۲. اعتقاد به جدایی حوزه عمومی از دین (حوزه عمومی از هیچ دینی پیروی نکند)؛ ۳. متمایل به تحقق اصول و بنیادهای مدرنیته در جامعه؛ ۴. مخالف کلیسائسالتاری و به‌طور کل دین‌سالاری (اما نه دین‌ستیز و ضد مذهب)؛ ۵. اعتقاد به تکثرگرایی دینی (تضمین آزادی ادیان) و رواداری (همزیستی آزادانه اعتقادات).

۸-۷. دینداری ترکیبی

این نوع دینداری، در پژوهش‌های قبلی در مورد ادیان مختلف مطرح بوده است. «دینداری ترکیبی، نوعی دینداری است که از ترکیب دو یا چند دین ایجاد می‌شود. در اسلامیت و جوهی از ایرانیت را می‌بینیم، و در چین، بودیزم، تائوئیزم و کنفوسیونیزم به هم پیوند خورده است و در ژاپن، شینتوئیزم و بودیزم. ادیان آفریقایی - آمریکایی یعنی نوعی مسیحیت آفریقایی شده، همگی نمونه‌های خوبی برای نشان دادن این ترکیب‌اند»^۴. اما دینداری مطرح شده در این تحقیق، ترکیب و همراهی دو یا چند نوع دینداری در درون یک فرد است. به عبارتی، نوعی دینداری است که از ترکیب دو یا چند نوع دینداری موجود، ایجاد می‌شود. دینداری افرادی است که شاخص‌های دو یا چند نوع دینداری آنها در بالاترین حد قرار دارد (یعنی اگر فردی در دو نوع دینداری، دارای امتیاز بالای یکسانی بود، دینداری او ترکیبی از آن دو نوع دینداری می‌باشد).

۹. یافته‌های تحقیق

در این قسمت نخست به توصیف مشخصات نمونه پرداخته، آنگاه به مهم‌ترین یافته‌های توصیفی تحقیق اشاره می‌شود و سپس یافته‌های تبیینی تحقیق مطرح می‌گردد:

۹-۱. مشخصات دانشجویان

براساس داده‌های تحقیق، از ۳۲۱ نفر نمونه، ۶۲٪ دانشجویان زن و ۳۸٪ مرد هستند. بیشتر پاسخ‌گویان در گروه سنی زیر ۲۵ سال (۵/۵۴٪) بوده و کمترین درصد متعلق به بیشتر از ۳۰ سال (۸/۸٪) می‌باشد و میانگین سنی دانشجویان ۲۴/۵۱ است. محل تولد ۸۸٪ دانشجویان شهر و ۱۲٪ آنها روستا است. محل سکونت دائمی ۲۴/۳٪ دانشجویان شهر تهران می‌باشد، اما تعداد دانشجویانی که محل سکونت دائمی آن‌ها شهری بجز تهران است ۶۹/۷٪ و محل سکونت دائمی ۶٪ از دانشجویان روستا است. ۹۰٪ دانشجویان مجرد و ۱۰٪ متأهل هستند. ۱۶/۴٪ دانشجویان شاغل و ۸۳/۶٪ بیکار هستند. ۵۷/۸٪ دانشجویان فارس، ۱۴/۹٪ کرد، ۱۴/۲٪ آذری، ۴/۶٪ لر و ۹/۵٪ باقیمانده به سایر اقوام تعلق دارند.

۹-۲. رابطه متغیر زمینه‌ای با گرایش به مهاجرت

جدول ۱: رابطه متغیرهای زمینه‌ای با گرایش به مهاجرت

شدت همبستگی و شدت معناداری	متغیر	ردیف
V=0/141 * Sig:0/044	جنس	۱
V=0/009 Sig:0/920	سن	۲
V=0/002 Sig:0/983	تحصیلات	۳
V=0/027 Sig:0/853	محل سکونت	۴
V=0/012 Sig:0/978	وضعیت تأهل	۵
V=0/171 * Sig:0/020	درآمد	۶

V=0/027 Sig:0/893	محل تولد	۷
----------------------	----------	---

بر اساس نتایج جدول فوق، مقدار آزمون χ^2 دو برابر با ۰/۱۴۱ می‌باشد و با توجه به درجه آزادی $d.f=2$ ، با قبول خطای کمتر از ۰/۰۵ ($Sig=0/044$) و درجه اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین جنس افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد. با توجه به جدول فوق براساس آزمون گامای بدست آمده ($Gamma=0/009$) و قبول خطای بیش از ۰/۰۵ ($sig=0/۹۲۰$) و با توجه به درجه آزادی $d.f=2$ و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین سن افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. براساس آزمون گامای بدست آمده ($Gamma=0/122$) و قبول خطای بیش از ۰/۰۵ ($sig=0/۱۲۵$) و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین تحصیلات افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. بر اساس نتایج جدول فوق، مقدار آزمون χ^2 دو برابر با ۶/۸۸۸ می‌باشد و با توجه به درجه آزادی $d.f=4$ ، با قبول خطای بیش از ۰/۰۵ ($0/۱۵۳$) و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین محل سکونت دائمی افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. بر اساس نتایج جدول فوق، مقدار آزمون χ^2 دو برابر با ۰/۰۴۵ می‌باشد و با توجه به درجه آزادی $d.f=2$ ، با قبول خطای بیش از ۰/۰۵ ($Sig=0/978$) و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین وضعیت تأهل افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. براساس آزمون گامای بدست آمده ($Gamma=0/171$) با قبول خطای کمتر از ۰/۰۵ ($sig=0/۰۲۰$) و درجه اطمینان بیش از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین درآمد خانواده افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد. بر اساس نتایج جدول فوق، مقدار آزمون χ^2 دو برابر با ۰/۲۲۹ می‌باشد و با توجه به درجه آزادی $d.f=2$ ، با قبول خطای بیش از ۰/۰۵ ($Sig=0/892$) و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین محل تولد افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد.

اطلاعات به دست آمده حاکی از آن است که از در بین خصوصیات فردی دانشجویان، جنس و درآمد خانواده با گرایش به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد.

۳-۹. فرضیه اول: «در بین دانشجویان، انواع گوناگون دینداری وجود دارد».

جدول ۱: توزیع فراوانی و درصدی مشاهده شده انواع دینداری

نوع دینداری	فراوانی	درصد
عامیانه	۹	۲/۸
سستی	۱۰۹	۳۴/۰
متجددانه	۷۵	۲۳/۴
سکولار	۶۸	۲۱/۲
لائتسه	۵۳	۱۶/۵
ترکیبی	۷	۲/۲
جمع	۳۲۱	۱۰۰

براساس آمار بدست آمده، انواع گوناگونی از دینداری در بین دانشجویان دیده می شود و مهمترین انواع دینداری در جامعه مورد بررسی دینداری سستی و پس از آن دینداری متجددانه از جمعیت بیشتری برخوردار بوده است. دینداری سکولار نیز پس از آن فراوانی بیشتری نسبت به سایر دینداری ها داشته است. دینداری عامیانه و ترکیبی در پایین ترین رتبه قرار دارند.

۴-۹. فرضیه دوم: «در بین دانشجویان، گرایش های گوناگونی به مهاجرت وجود دارد».

جدول ۲: «اگر پس از فراغت از تحصیل امکان اشتغال و اقامت در کشور دیگری برایتان

پیش بیاید، چه تصمیمی خواهید گرفت؟»

درصد	درصد خالص	درصد	فراوانی	
گرایش کم	۸/۴	۸/۴	۲۷	اصلا نخواهم رفت
۱۸/۱	۹/۷	۹/۷	۳۱	حتی الامکان نخواهم رفت
گرایش متوسط ۶۳/۱	۳۱/۶	۳۱/۵	۱۰۱	بستگی دارد به کشورش
	۷/۸	۷/۸	۲۵	در صورت بیکاری می پذیرم
	۱۰/۳	۱۰/۳	۳۳	در صورت عدم وجود شغل مورد علاقه در کشور، می پذیرم
	۱۳/۴	۱۳/۴	۴۳	نمی دانم
گرایش زیاد ۱۸/۸	۱۸/۸	۱۸/۷	۶۰	بدون درنگ می پذیرم
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۹۹/۷	۳۲۰	جمع
		۰/۳	۱	بی پاسخ
		۱۰۰/۰	۳۲۱	جمع

حدود ۱۸ درصد پاسخگویان در مورد استفاده از فرصت‌های شغلی و اقامتی به وجود آمده در خارج از کشور گرایشی ندارند. ۱۸/۸ درصد پاسخگویان بدون درنگ آن را می پذیرند و گرایش زیادی به مهاجرت دارند و حدود ۶۳ درصد از دانشجویان مهاجرت را به شرایط گوناگونی مانند: مشخص شدن کشور مقصد، در صورت اطمینان از بیکاری، در صورت عدم وجود شغل مورد علاقه در کشور و ... موکول کرده اند.

۵-۹. فرضیه سوم: بین میزان تحصیلات (مقطع تحصیلی) دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۳: مربوط به رابطه بین میزان تحصیلات افراد و گرایش آنها به مهاجرت از

کشور

جمع	تحصیلات			گرایش افراد به مهاجرت از کشور	
	دکتر	فوق لیسانس	لیسانس		
۷۱	۲	۴۰	۲۹	فراوانی	پایین
۲۲/۷	۳۳/۳	۲۴/۸	۱۹/۹	درصد	
۱۴۶	۲	۶۸	۷۶	فراوانی	متوسط
۴۶/۶	۳۳/۳	۴۲/۲	۵۲/۱	درصد	
۹۶	۲	۵۳	۴۱	فراوانی	بالا
۳۰/۷	۳۳/۳	۳۲/۹	۲۸/۱	درصد	
۳۱۳	۶	۱۶۱	۱۴۶	فراوانی	جمع
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	درصد	

با توجه به جدول فوق درمی یابیم که براساس آزمون گامای بدست آمده ($\text{Gamma} = -0/002$) و قبول خطای بیش از $0/05$ ($\text{sig} = 0/983$) و درجه اطمینان کمتر از $0/95$ می-توان گفت: بین میزان تحصیلات افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد.

۶-۹. فرضیه چهارم: بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۴: مربوط به رابطه بین پایگاه اجتماعی اقتصادی دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور

جمع	پایگاه اجتماعی اقتصادی افراد			گرایش افراد به مهاجرت از کشور	
	بالا	متوسط	پایین		
۵۸	۵	۳۷	۱۶	فراوانی	پایین
۲۱/۰	۹/۳	۲۴/۷	۲۲/۲	درصد	
۱۳۲	۳۰	۶۹	۳۳	فراوانی	متوسط
۴۷/۸	۵۵/۶	۴۶/۰	۴۵/۸	درصد	
۸۶	۱۹	۴۴	۲۳	فراوانی	بالا
۳۱/۲	۳۵/۲	۲۹/۳	۳۱/۹	درصد	
۲۷۶	۵۴	۱۵۰	۷۲	فراوانی	جمع
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	درصد	

با توجه به جدول فوق درمی‌یابیم که براساس آزمون گامای بدست آمده (Gamma=0/090) و قبول خطای بیش از ۰/۰۵ (sig=۰/293) و درجه اطمینان کمتر از ۰/۹۵ می‌توان گفت: بین پایگاه اجتماعی اقتصادی افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد.

۷-۹. فرضیه پنجم تا نهم: بین نوع دینداری دانشجویان و گرایش آنان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره ۵: مربوط به رابطه بین نوع دینداری افراد و گرایش آنها به مهاجرت

جمع	فراوانی و درصد نوع دینداری افراد						گرایش افراد به مهاجرت از کشور	
	ترکیبی	لائیک	سکولار	متجددانه	سنتی	عامیانه	فراواز	پایین
۷۱	۰	۸	۷	۱۴	۳۸	۴	فراواز	پایین
۲۲/۶	۰/۰	۱۵/۴	۱۰/۶	۱۹/۲	۳۵/۲	۵۰/۰	درصد	
۱۴۷	۱	۲۰	۳۶	۳۸	۵۲	۰	فراواز	متوسط
۴۶/۸	۱۴/۳	۳۸/۵	۵۴/۵	۵۲/۱	۴۸/۱	۰/۰	درصد	
۹۶	۶	۲۴	۲۳	۲۱	۱۸	۴	فراواز	بالا
۳۰/۶	۸۵/۷	۴۶/۲	۳۴/۸	۲۸/۸	۱۶/۷	۵۰/۰	درصد	
۳۱۴	۷	۵۲	۶۶	۷۳	۱۰۸	۸	فراواز	جمع
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	درصد	

بر اساس نتایج جدول فوق، مقدار آزمون خی دو برابر با $44/373$ می باشد و با توجه به درجه آزادی $d.f=10$ ، با قبول خطای کمتر از $0/01$ ($Sig=0/000$) و درجه اطمینان بیش از $0/99$ می توان گفت: بین نوع دینداری دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد. لازم به ذکر است با توجه به مقدار آزمون کرامر بدست آمده شدت همبستگی بین دو متغیر در حد متوسط می باشد. براساس جدول فوق بیشترین گرایش به مهاجرت (گرایش بالا و متوسط) به خارج از کشور، در بین دانشجویانی است که

به ترتیب نوع دینداری آنها ترکیبی، سکولار، لائیک، متجددانه، سنتی و عامیانه می باشد.

۱۰. نتیجه گیری

مهاجرت یک موضوع اجتماعی است که متغیرهای تأثیرگذار بسیاری در شرایط و ادوار متفاوت، بر آن تأثیر می گذارند. در این تحقیق، نظرات صاحب نظرانی که فرضیات تحقیق از دیدگاه‌های آنان استخراج شده بود، در اکثر موارد، تأیید گردید. گرچه سطح دینداری در جامعه ایرانی بالاست، اما ما با «سبک‌های دینداری» مواجه هستیم. براساس یافته‌های تحقیق، شش نوع دینداری در جامعه آماری (دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی) یافت شد که عبارت‌اند از: عامیانه، سنتی، متجددانه، سکولار، لائیک و ترکیبی. دینداری عامیانه در مجموع اندک بود (۲/۸ درصد). اما دینداری سنتی با بیشترین تعداد (۳۴ درصد) در میان دانشجویان این دانشگاه وجود داشت. دینداران متجدد (۲۳/۴ درصد) و دینداری سکولار (۲۱/۲ درصد) در رتبه بعدی قرار داشتند. دینداری لائیک (۱۶/۵ درصد) و در نهایت دینداری ترکیبی (۲/۲ درصد) نیز در میان دانشجویان مشاهده شد. لازم به ذکر است که این انواع با گونه‌شناسی نیک‌پی (۱۳۸۴) قرابت و همخوانی بسیار نزدیکی دارد.

نتایج تحقیق نشان داد که میزان گرایش دانشجویان به مهاجرت متوسط رو به بالا بوده، به طوری که ۶۷/۸ درصد دارای گرایش متوسط و ۳۰/۶ درصد دارای گرایش بالا بوده‌اند. براساس داده‌های تحقیق، بین جنس دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد، اما شدت رابطه بین دو متغیر در حد ضعیف می‌باشد. میزان تحصیلات دانشجویان (مقطع تحصیلی) بر گرایش آنها به مهاجرت تأثیر نداشته است. بین محل تولد دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین بین محل سکونت دائمی افراد و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. بین وضعیت تأهل دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور نیز رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین بین پایگاه اجتماعی اقتصادی دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد. بین میزان امید افراد به آینده اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد و رابطه بین متغیرها معکوس می‌باشد.

یافته‌ها بیانگر آن است که دینداری سنتی دانشجویان بر مهاجرت آنها تأثیر داشته و رابطه بین دو متغیر معکوس می‌باشد. همچنین بین دینداری متجددانه، سکولار و لائیک دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود دارد و رابطه بین متغیرها مستقیم می‌باشد. بین دینداری عامیانه دانشجویان و گرایش آنها به مهاجرت از کشور رابطه معناداری وجود ندارد.

با توجه به نقش کلیدی نیروی انسانی متخصص در توسعه اقتصادی پایدار، پدیده مهاجرت مغزها برای کشورهای در حال توسعه ضایعه بزرگی است که می‌بایست برای جلوگیری از پیشرفت آن بدون دفع وقت اقدام کرد. آن چه سبب تبدیل مهاجرت متخصصان به بحران بزرگی برای کشورهای در حال توسعه می‌شود، برخورد انفعالی با این مساله است، چرا که منابع انسانی بنا به اذعان کارشناسان اقتصادی و سیاسی، مهم‌ترین سرمایه هر کشور است.

همچنان که نتایج نشان می‌دهد نوع دینداری دانشجویان بر گرایش آنان به مهاجرت تأثیر داشته است. با توجه به نظریه سرمایه بومی دا و انزو، که مبنای نظری پژوهش را تشکیل می‌دهد دین سرمایه‌ای بومی است که انتقال آن به کشوری دیگر و نیز یافتن جایگزینی برای آن در جامعه جدید امری دشوار است. بنابراین میزان بهره‌مندی افراد از دین با گرایش آنها به مهاجرت رابطه‌ای معکوس دارد. به طوری که هرچه افراد بهره بیشتری از دین داشته باشند، کمتر گرایش به مهاجرت دارند، اما بر اساس یافته‌های این تحقیق می‌توان گفت که بین نوع دینداری افراد و گرایش دانشجویان به مهاجرت رابطه معناداری وجود دارد، بدین معنا که هر چه نوع دینداری دانشجویان از سنتی به سکولار تغییر می‌کند، گرایش آنها به مهاجرت افزایش می‌یابد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

آیت‌الله خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۶۱). *ولایت فقیه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

بی، ارل (۱۳۹۰). *روشهای تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.

برگر، پیتر و توماس لاکمن (۱۳۷۵). *ساخت اجتماعی واقعیت: رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت*، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

برگر، پیتر و دیگران (۱۳۸۱). *ذهن بی‌خانمان: نوسازی و آگاهی*، ترجمه محمد ساوجی، تهران: نشر نی.

بهنام، جمشید (۱۳۵۴). *جمعیت‌شناسی عمومی*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

پورسلطان، کرامت (۱۳۷۴). «ایرانیان کارآفرین در آمریکا»، *گزارش*، شماره ۵۶.

توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی دین*، تهران: سخن.

توسلی، غلامعباس و ابوالفضل مرشدی (۱۳۸۵). «بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره هفتم، شماره ۴.

جعفری معطر، فریدون (۱۳۸۷). *مهاجرت نخبگان*، تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

جعفری نیا، غلامرضا و محمد بذرافشان (۱۳۹۰). «بررسی نقش عوامل فرهنگی در رضایتمندی از مهاجرت مطالعه موردی شهر ایلام»، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*.

جوهری، فاطمه و حسین سراج زاده (۱۳۸۴). *جلای وطن: بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به مهاجرت به خارج از کشور*، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*، سال سیزدهم، شماره ۵۱-۵۰.

سراج‌زاده، سیدحسین و سیروس صابر (۱۳۸۳). «بررسی رابطه میزان دینداری و انواع آن با مدارای اجتماعی»، *مجله علوم اجتماعی*، دانشگاه فردوسی مشهد، سال اول، شماره ۴، ص ۱۰۹-۱۴۲.

سروش، عبدالکریم (۱۳۷۸). «اصناف دین‌ورزی»، *کیان*، شماره ۵۰، ص ۲۶-۲۲.

سروش، عبدالکریم (۱۳۷۸). *سیاست‌نامه*، تهران: نشر صراط.

دِ واس، دی. ای. (۱۳۷۶). *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.

دورکیم، امیل (۱۳۸۳). *صور بنیادین حیات دینی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.

زارع، سعید (۱۳۹۱). «مطالعه سطح و انواع دینداری دانشجویان دانشگاه‌های شهر قم»، *پایان‌نامه دکتری*، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.

- شایگان، فریبا (۱۳۸۶). «بررسی رابطه دینداری و اعتماد سیاسی»، پایان‌نامه دکترا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- شریفی، منصور (۱۳۷۶). «بررسی گرایش اعضای هیات علمی دانشگاه تهران به مهاجرت از کشور»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- فورست، اینگر (۱۳۹۰). «دین در حوزه عمومی»، ترجمه مجید جعفریان، هفت‌آسمان، شماره ۴۹.
- قاسمی، وحید و مهری قربانیان (۱۳۸۹). «تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی دختران و پسران»، فصلنامه *شورای فرهنگی اجتماعی زنان*، سال دوازدهم، شماره ۴۷.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۷۸). «اسلام و لیبرالیسم»، کیان، شماره ۴۸، ص ۱۰-۱۳.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۵). *مشتاقی و مهاجوری*، تهران، نگاه معاصر.
- منصوری، رضا، (۱۳۷۰). «نگرش بر وضعیت تحقیقات در ایران»، فصلنامه *سیاست علمی و پژوهشی*، ش ۱.
- موحد، مجید و صغری نیازی (۱۳۸۷). «رابطه میان گرایش دانشجویان دختر به مهاجرت خارج از کشور با ویژگی‌های فرهنگی آنان»، پژوهش *زنان*، دوره ۶، شماره ۱.
- میرسندسی، سیدمحمد (۱۳۸۳). «مطالعه میزان و انواع دینداری دانشجویان»، پایان‌نامه دکترا، جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸). *نظریات مهاجرت*، شیراز: انتشارات نوید.
- نایی، هوشنگ و تقی آزادارمکی (۱۳۸۵). «سکولاریسم و رابطه آن با تحصیلات عالی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره هفتم، شماره ۳، ص ۷۶-۹۳.
- نقدی، اسدالله (۱۳۸۷). «غربت‌نشینی ایرانیان، با نگاهی به مساله اجتماعی مهاجران ایرانی در سوئد»، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، سال سوم، شماره ۵.
- نقیب‌السادات، سیدرضا (۱۳۹۱). *راهنمای عملی آماده‌سازی طرح تحقیق در روش پیمایش*، تهران، نشر علم.
- نیک‌پی، امیر (۱۳۸۲). *دینداری مدرن، دینداری حاکم بر جوانان ایرانی*، <http://www.isa.org.ir>

وبر، ماکس (۱۳۸۹). *دین، قدرت، جامعه*، ترجمه احمد تدین، تهران، نشر هرمس.
وثیق، شیدان (۱۳۸۷). *لائسیسته چیست؟*، تهران: نشر اختران.
ویلسون، برایان (۱۳۷۷). *دین، اینجا و اکنون (مجموعه مقالات)*، ترجمه مجید محمدی، تهران، نشر قاره.
هوشنگی، طیه (۱۳۸۶). «بررسی رابطه انواع دینداری و ابعاد نظام شخصیت در شهر قم»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.

منابع لاتین

- Baron, Robert A. (1997). *Social Psychology, USA: A Viacom Company*.
- Berger, Peter L. (1967). *Sacred Canopy; Elements of A Sociological Theory of Religion*, New York: Doubleday.
- Curran, Sara R & E Stela Rivero-Fuentes (2003). "Engendering migration the case of Mexican migration" *Demography*, 40 (2): 289-307.
- Da Vanzo, J. (1981a). *Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions*; Pergamon Press.
- Da vanzo, J. (1981b). *Repeat Migration*, Information Costs and Location-Specific Capital; Population and Environment, Vol. 4, pp: 45-73.
- Kontuly, Thomas, Ken R. Smith & Tim B. Heaton (1995). "Culture as a determinant of reasons for migration", *The Social Science Journal*, Issue 2, Vol 32.
- McGuire, Meredith B. (1997). *Religion: the Social Context*, Wabsworth Publishing Company.
- Myers, S. (2000). "Impact of Religious Involvement on Migration", *Social Forces*, 79, 2, pp:755-783.
- Olsen, Henrik (2002). *Migration, Return and Development*, Prepared for the center for Development Research study, Migration- Development Links.

Sheperd, William E. (1987). "Islam & Ideology: Toward a Typology", *International Journal of Middle East Studies*, 19 (3): 307-335.

Strak, Oded (2002). "The Economics of Brain Drain turned of its Head", خ
University of Vienna and university of Bonn, center for Development Research,
paper NO. 100.

- Yinger, J. Milton (1970), *The Scientific Study of Religion*, McMillan.

